

УДК 069(477)

Ганна Новікова

Проблеми розвитку середовищних музеїв в Україні

Проаналізовано світовий досвід середовищних музеїв на сучасному етапі та можливості поширення цього досвіду у вітчизняному музейництві з акцентуванням уваги на тих проблемах, що гальмують їх розвиток в Україні. Розглянуті перспективи середовищних музеїв як інструменту розвитку депресивних сіл шляхом залучення місцевого населення до роботи з власним історико-культурним і природним надбанням (на прикладі музейно-туристичного комплексу «Зерноленд» Черкаської обл.).

Ключові слова: середовищний музей, нематеріальне надбання, комплексна музесфікація, законодавство, музейно-туристичний продукт, середовище

Hanna Novikova

Development problems of environmental museums in Ukraine

The international experience of environmental museums nowadays and the possibility of spreading this experience in domestic museology focusing on the problems that slow down its development in Ukraine are analyzed. The future of environmental museums as a tool for the depressive villages' development by involving the local people into the work with their own historical and cultural heritage and nature is considered (on example of museum and tourist complex «Zernoland» Cherkasy oblast).

Keywords: environmental museum, intangible heritage, integrated musefication, legislation, museum and tourist product, environment

Сучасний стан розвитку української держави характеризується орієнтацією на європейські стандарти, у тому числі і в музейній сфері, що вимагає від фахівців глибокого освоєння світового досвіду. Аналіз цього досвіду надає можливості виявляти найефективніші підходи щодо збереження історико-культурної спадщини в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Результатом застосування цих підходів є трансформація музейних установ та виникнення нового типу музеїв – середовищних. Досвід створення середовищних музеїв в Україні робить актуальним дослідження їх розвитку з метою пристосування європейського досвіду до умов сучасних українських реалій.

Вивчення середовищних музеїв як нового феномена музейної справи лише розпочинається в Україні. Досліджень, присвячених аспектам їх розвитку в Україні, немає зовсім, ці питання лише опосередковано

підіймаються в загальних працях, що присвячені музейній діяльності в сучасному суспільстві. Серед них праці Л. М. Мохонько «Використання світового досвіду музейної справи в сучасному розвитку суспільства» [1], та Т. Л. Шлепакової «Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства» [2]. В роботах аналізується світовий та вітчизняний досвід розвитку і модернізації музейної справи в умовах сучасних реалій.

Мета статті полягає у визначенні проблем та перспектив розвитку середовищних музеїв в Україні шляхом дослідження основних нормативно-правових актів з цього питання.

Сучасний стан розвитку музейної справи демонструє те, що музейні заклади світу, знаходяться на стадії трансформації та пошуку нових форм роботи щодо збереження та популяризації історико-культурної спадщини. Українське музеєзнавство є невід'ємною складовою розвитку міжнародної музеології, але зі своєю національною специфікою. Тому, трансформація музеїв на території українських земель повинна відбуватися з урахуванням особливостей формування музейної мережі, самобутністю і різноманітністю історико-культурної спадщини [1, с. 501].

Головними завданнями, вирішувати які повинні музеї, наразі, є:

- комплексне збереження історико-культурної спадщини, включаючи нематеріальне надбання, як один із головних шляхів збереження національної ідентичності та колективної пам'яті нації в умовах глобалізації суспільства;

- модернізація музейних закладів, що направлена на активне залучення місцевої громади та відвідувачів до роботи музею;

- пошук найбільш ефективних шляхів взаємодії з музейною аудиторією, серед яких провідним є – залучення відвідувачів до певного середовища, що відтворюється у музеї комплексно;

- здатність музею бути не лише науково-освітнім закладом, але й вдалим маркетингово-туристичним продуктом, що здатен залучати кошти не лише на розвиток музею але й цілого регіону чи певної місцевості;

- мобільність музеїв, що допоможе активно реагувати на зміни в суспільстві та відповідати на потреби музейної аудиторії [2].

Вирішувати ці завдання покликана нова форма музейних закладів, що активно створюється у всьому світі – середовищні музеї. Так, згідно визначення терміну, запропонованого російським музеологом М. С. Каулен під «середовищним музеєм розуміють музей, діяльність якого заснована на музеєфікації історико-культурного та/чи природного середовища з усіма складовими рухомими, нерухомими та нематеріальними об'єктами та взаємозв'язками, що існують між ними. До середовищних музеїв належать: екомuzeї, живі музеї, більша частина музеїв-заповідників, деякі музеї-садиби та ін.» [3, с. 62].

Проте, світовий досвід створення середовищних музеїв демонструє приклади створення музеїв не лише як зберігачів історико-культурного, зокрема нематеріального надбання, але й як музейно-туристичного продукту, що занурює відвідувачів у середовище: певний історико-культурний період, епоху чи подію, що відтворюється на базі музею. Головним при створенні таких музеїв є ідея, для реалізації якої підбирається чи створюється цілий комплекс рухомих, нерухомих та нематеріальних об'єктів, що поєднані з урахуванням соціокультурних особливостей, функціонального призначення та ландшафту.

Таким чином, слід розмежувати середовищні музеї на:

1) створені на базі історико-культурної та/чи природної спадщини, що складає основу музею;

2) засновані на ідейному задумі змоделювати чи музеєфікувати певне середовище, відтворивши його музейними засобами, де історико-культурна та/чи природна спадщина не використовується зовсім чи грає другорядну роль (у цьому випадку, такі середовищні музеї матимуть статус установ музейного типу).

За кількістю функціонуючих музейних закладів українська держава має чи не найбільші показники в Європі. Так, в Україні працюють 45 національних музейних закладів, 570 державних та комунальних музеїв, 1141 музей на правах філіалів та відокремлених музеїв [2]. З них переважна більшість це колекційні музеї, проте успішно функціонують ансамблеві та музеї під відкритим небом.

На сьогодні в Україні назва «середовищний музей» не зустрічається в номенклатурі її музейних закладів [4]. Проте якщо звернути увагу не на назву, а проаналізувати основні принципи діяльності, характеристики, особливості середовищних музеїв (комплексне відтворення певного

історико-культурного середовища, залучення до нього відвідувачів, збереження нематеріальної спадщини тощо), то до середовищних музеїв можна віднести цілу низку українських музейних закладів. Звісно, світова тенденція трансформації цілого ряду музеїв під відкритим небом, зокрема скансенів, у середовищні відбивається і на українському музейництві. Тому дуже скоро більшість музеїв під відкритим небом в Україні буде можна беззаперечно віднести до середовищних. Але ідея створення державного музейного закладу середовищного типу ще не звучала на національному рівні. В Україні всі середовищні музеї – приватні.

Така ситуація характеризується наявністю проблемних питань, що своєю чергою заважають активному розвитку середовищних музеїв в Україні. Серед них головними є малодослідженість феномена середовищного музею в Україні. Звідси випливає наступна проблема:

1) відсутність достатньої теоретичної бази та концепції, що дозволить створювати середовищні музеї, які будуть здатні успішно функціонувати в умовах українських реалій;

2) недосконалість українського законодавства в сфері музейної справи.

Головні принципи, що лежать в основі правового стану і правового регулювання діяльності музеїв, проголошують і юридично закріплюють Конституція України та Закон України «Про культуру» [5]. Не менш важливими, є ціла низка спеціальних законів, що регулюють державне управління у музейній галузі, серед яких: Закон України «Про музеї та музейну справу» (зі змінами), що визначає правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв України; Закон України «Про охорону культурної спадщини» тощо [6; 7]. Підзаконні нормативно-правові акти, що є окремим комплексом документів: постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, інструкції, положення, що ухвалюються Міністерством культури у сфері музейної справи [2].

Спробуємо проаналізувати ситуацію, що склалася в українському законодавстві. Намагаючись модернізувати музейну справу за міжнародним досвідом, Україна приєдналася до кількох міжнародних конвенцій. Так, важливим є Закон України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини», підписаний

в 2008 р. [8]. Прийняття Закону дозволило на законодавчому рівні визнати взаємозалежність нематеріальної культурної спадщини з матеріальною культурою та природною спадщиною, підкреслити необхідність комплексного збереження українського надбання. Серед заходів охорони культурної спадщини в Україні було створено Національний перелік нематеріальної спадщини України та на початку 2015 р. розроблено проект Закону України «Про нематеріальну спадщину», який досі не прийнятий [9].

Наступною спробою розробити механізми розвитку музейної справи в Україні, що адаптували б її до сучасних умов, став проект Концепції «Державної цільової програми розвитку музейної справи на період до 2018 року» [2], розроблений ще в 2012 р. [10]. Інформації щодо затвердження цього проекту немає на жодному офіційному джерелі Міністерства культури станом на початок 2017 р. Це робить необхідним термінове прийняття проекту Концепції на найближчі п'ять–десять років, з урахуванням усіх змін, що відбулися в музейній сфері з початку його запропонування.

Один із головних законів, що регулює музейну діяльність в Україні, а саме Закон України «Про музеї та музейну справу», поточної редакції від 24 лютого 2016 року, досі не пристосований для реалізації цих умов, а також створення і розвитку середовищних музеїв в Україні.

Так, відповідно до Закону музей досі розглядається як науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [6]. Тобто закон охоплює лише один з аспектів діяльності музею – все, що пов'язано з рухомими пам'ятками та музейними предметами. На сьогодні одна із головних умов створення музейних закладів в Законі – наявність сформованого музейного зібрання. Досвід середовищних музеїв демонструє нову практику створення музейних закладів, що не засновуються на музейних зібраннях та можуть взагалі не мати музейних колекцій. Залучення громадян до надбань національної та світової спадщини відбувається шляхом занурення відвідувачів у певне історико-культурне середовище чи період, що відтворюється на базі музею. Головною умовою створення середовищних музеїв є

ідея, для реалізації якої підбирається цілий комплекс об'єктів. Це обумовлює необхідність перегляду терміна «музей», його статусу та ролі в реалізації державної культурної політики [2].

На початку статті було запропоновано виділити два типи середовищних музеїв. Середовищні музеї, основу яких складає історико-культурна спадщина, в питаннях, пов'язаних зі збереженням культурної спадщини, повинні діяти в межах Закону України «Про охорону культурної спадщини» [7]. Всі інші питання діяльності середовищних музеїв повинні регулюватися в межах інших законів.

Наразі є очевидним, що чинне українське законодавство не є спроможним регулювати створення і діяльність усіх видів середовищних музеїв в Україні. Це робить необхідним випрацювати нові правові норми, зокрема, Закон України «Про середовищні музеї». Цей Закон повинен визначати правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності середовищних музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання середовищних об'єктів. В Законі повинні міститися основні терміни та їх визначення, серед яких: середовищний музей, нематеріальна спадщина, історико-культурна спадщина, історико-культурне середовище та ін. Необхідно розробити видову та типологічну класифікацію середовищних музеїв, порядок їх створення та ін.

Сьогодні чинне українське законодавство в галузі музейної справи регулює засади діяльності щодо двох складових середовищних музеїв: рухомих пам'яток (ЗУ «Про музеї та музейну справу» [6]) та нерухомих пам'яток (ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [7]). Це робить необхідним і прийняття закону «Про нематеріальну спадщину», що регулюватиме діяльність щодо третьої складової середовищних музеїв – нематеріальної спадщини.

Недосконале законодавство в сфері музейної справи викликає небажання власників приватних музейних закладів підпорядковуватися державним директивам. Тому приватні музеї намагаються не застосовувати в номенклатурі музейного закладу навіть слово «музей». Так, більшість середовищних музеїв в Україні мають статус: історико-культурні центри, культурно-освітні комплекси, етнографічно-туристичні комплекси, агро-етносадиби та ін. Це пов'язано і з тим, що приватні середовищні музеї України створюються як маркетин-

говий продукт, що окрім популяризації історико-культурної спадщини, здатен приносити кошти на розвиток самого музею та власне регіону. Адже однією з важливих проблем державної політики в галузі музейної справи є недостатній рівень фінансування музейних закладів та відсутність реальних дієвих державних програм, спрямованих на розвиток музейної справи в Україні.

Т. Л. Шлепакова у своїй статті «Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства» зазначає: не зважаючи на те, що музеї так чи інакше є частиною ринкових відносин, музей все одно необхідно розуміти як неприбуткову організацію. На думку автора, музей не може вважатися підприємством культурної індустрії, тому що музей не формує свою пропозицію залежно від попиту, а навпаки, він формує попит на високу культуру і має свою, притаманну лише йому специфіку. Звідси і особливий статус музею і велика громадянська відповідальність його співпрацівників [2]. На думку автора цієї статті, в умовах скороченого фінансування з боку держави та необхідності бути конкурентоспроможним в умовах ринкових відносин музеї можуть і повинні бути прибутковою установою. Глобалізаційні процеси формують попит на: національну ідентичність, збереження нематеріальної спадщини. У свою чергу, музеї потребують розширення форм роботи і завдяки потребі суспільства отримувати необхідний досвід через відпочинок чи розваги.

Сучасні музеї світу, зокрема середовищні, формують свої пропозиції, виходячи з цього попиту. Це дозволяє їм бути сучасними, мобільними та залишатися цікавими для відвідувачів. Водночас точні історичні реконструкції, що відбуваються на базі музею, засновані на цілому комплексі наукових досліджень. Це є важливою ознакою, що відрізняє музей від розважального центру.

Аналізуючи досвід створення комерційних середовищних музеїв в Україні, варто відмітити, що хоча ці музейні заклади від самого початку плануються як прибуткові, їх діяльність неможлива без високої громадянської відповідальності їх власників та працівників.

Прикладом цього є громадський просвітньо-розважальний комплекс «Зерноленд», започаткований в 2014 році у рамках польсько-українського проекту із запозичення європейського досвіду діяльності

«тематичних сіл» «Придумати село наново» [11]. Проект реалізовано завдяки активній місцевій громаді села Івківці Чигинського р-ну Черкаської обл. Грантова допомога з польської сторони на реалізацію проекту була у розмірі 200 євро [12].

Мета проекту – відродження села Івківці, яке тривалий період вважалося депресивним, таким, що занепадає [13]; створення нових робочих місць у селі шляхом залучення місцевого населення до роботи на базі музею.

«Зерноленд» – це «об'єкт зеленого туризму», атракція, де гості зможуть власноруч долучитися до всіх етапів народження хліба та української хліборобської культури. Тут можна власноруч змолотити зерно та борошно, випекти хрусткі хлібці та приготувати куліш. Варто відмітити, що хлібна культура і її традиції один з об'єктів, що входить до переліку нематеріальної культурної спадщини України [9].

Відвідувачам «Зерноленду» пропонують долучитися до давніх українських традицій шляхом участі у майстер-класах, серед яких майстер-класи з гончарства, ткацтва, виготовлення паперу, ляльки-мотанки фігурок з ниток та канатів. Відтворити атмосферу хліборобського села допомагають і давні українські розваги: стрільба з лука, ходіння на ходулях, літніх лижах тощо. Родзинкою «Зерноленду» є відреставрований діючий млин, в якому розташовано міні-музей з етнографічною експозицією [12; 14].

«Зерноленд» не має чіткого розкладу роботи (однієї з вимог до діяльності музеїв Закону України «Про музеї та музейну справу»), завітати до нього можна за попередньою домовленістю з керівником «Зерноленду». Оскільки «Зерноленд» – це робота для місцевих людей, селяни завчасно готуються до приїзду дорослих екскурсійних груп. Вони приїждять до «Зерноленду» зі своїм вином, виноградом, медом, молоком та влаштовують своєрідний ярмарок, на якому можна заробити гроші, не виїжджаючи за межі села [12].

«Зерноленд» – є вдалим прикладом «прибуткового» музею, який, популяризуючи українську культуру, зберігає село від занепаду. Про актуальність, необхідність і популярність проекту свідчить той факт, що в сезон (тепла пора року) музей відвідує близько 200 осіб щоденно із Черкащини та сусідніх областей: Кіровоградської, Полтавської, Київської [15].

На основі наведеного вище можна сформулювати наступні висновки.

Існуючі сьогодні середовищні музеї доводять, що кожен із них є не тільки засобом дослідження, збереження та демонстрації певного середовища, але ще й значним туристичним об'єктом, що має певне економічне значення для розвитку місцевих громад (підтвердженням цього є досвід «Зерноленду»).

Створення середовищних музеїв в Україні засноване на вивченні світового досвіду модернізації музейної справи. Проте однією з головних проблем, що гальмує розвиток середовищних музеїв в Україні, є недосконале законодавство в галузі музейної справи та відсутність важливих законів, що регулюватимуть діяльність середовищних музеїв в Україні.

Необхідність удосконалення нормативно-правової бази в галузі та вироблення концепції середовищних музеїв робить актуальними подальші дослідження розвитку середовищних музеїв в Україні.

1. Мохонько Л. М. Використання світового досвіду музейної справи в сучасному розвитку суспільства / Л. М. Мохонько // Матеріали міжнародної наукової конференції «Методичні проблеми пам'ятко-охоронних досліджень», 25–26 квітня. — К., 2013. — С. 499–502.
2. Шлепакова Т. Л. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011–2013 рр.) / Т. Л. Шлепакова ; Міністерство культури України, Національна парламентська бібліотека України, Інформ. центр з питань культури та мистецтва. — К., 2013. — Вип. 5/5. — 17 с.
3. Словарь актуальных музейных терминов // Museum.— 2009. — № 5. — С. -47-68.
4. Музеї, заповідники, заклади музейного типу України (таблиця) [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства культури України — Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245062916&cat_id=244908588.
5. Про культуру: Закон України, затв. 14.12. 2010 № 2778-VI; із змінами та доповненнями станом на 06.11.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про музеї та музейну справу: Закон України, затв. 29.06.1995 № 249/95-ВР; із змінами та доповненнями станом на 24.02.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Музейні колекції

7. Про охорону культурної спадщини: Закон України, затв. 08.06.2000 № 1805-III ; із змінами та доповненнями станом на 24.02.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: Закон України, затв. 06.03.2008 № 132-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Нематеріальна культурна спадщина України [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства культури України. — Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult_old/uk/publish/article/391359.
10. Концепція державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної справи на період до 2018 року [Електронний ресурс] // Сайт «Музейний простір Волині». — Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/board/muzejnikam/gromadske_obgovorennja_proektu_koncepciji_derzhavnoji_cilovoji_nacionalno_kulturnoji_programi_rozvitku_muzejnoji_spravi_na_period_do_2018_roku/2-1-0-76.
11. Офіційна сторінка «Зерноленду» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.facebook.com/pg/k2k.org.ua/about>.
12. На Черкащині у «Зерноленді» відроджують цікавість до сільського життя [Електронний ресурс] // Інформаційне видання Черкащини «Вичерпно». — Режим доступу: <http://vycherпно.ck.ua/na-cherkashhini-u-zernolendi-vidrodzhuyut-tsikavist-do-sil'skogo-zhittya-video>.
13. Зерноленд [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hottur.ck.ua/zernlend>.
14. Просвітницько-розважальний комплекс «Зерноленд» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://k2k.org.ua/index.php/ck-menu/11-ekskck/430-zernolend>.
15. На чигиринський «Зерноленд» з'їжджаються з Києва та Полтави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cherkassy.today/na-chigirinskiy-zernolend-zizhdzhayut.html>.